

„A cimbalom Liszt Ference”

Az egyik legnagyobb roma muzsikusról, Rácz Aladárról

Cimbalmosok – követői szerte a világban –, s mi, zenét szerető és művelő emberek, valamennyien az idén ünnepeltük 120-ik születésnapját. Egy hangszer született általa újjá, korszakot indított el, iskolát, technikát teremtett – emiatt méltán sorolhatjuk Rácz Aladárt az európai zenetörténet nagyjai közé. Sorsa, életútja különleges, egyedi, s mégis valamennyire jellemző, szinte párhuzamba állítható más, cigány származású, nemzetközi hírnévre törő pályatársaiéval. Amit elért, tehetségén, kitartásán kívül talán a gyökerekből magába szívott ősi képességnek köszönhette, s épp e gyökerekhez való tartozását kellett ezért cserébe feláldoznia. Hisz nem cigányzenészként állapodott meg a csúcson, hanem klasszikus képzetségű, tanult és tanító akadémikus muzsikusként.

A cigányság s muzsikustársai mégis büszkék lehetnek rá, hisz az egyetemes magyar kultúra részeként Rácz Aladár a roma művészet küldötte is volt. Élete eseményeinek, munkásságának felelevenítésével az ő emléke előtt tisztelgünk ezen írással.

*„Zöld az erdő, zöld a hegy is,
a szerencse jön is, megy is.
Megátkozta, meg is vertél,
örök csavargóvá tettél.”*

Vándorlás. Szétszóratás. Kitaszítottság, küzdelem. Ha visszatekintünk a romák írott történelmére, mindebből bőven volt és van is osztályrészük. De, ahogy a csillagok feltűnnek a fekete égbolton, hogy áthatoló sugarukkal fényt varázsoljanak maguk köré, e hányattatott nép soraiból is fel-felbukkannak a soha el nem halványuló szikrájú üstökösök. A muzsikusok, igen, főleg ők azok, akik közül számos nagyság világhírűvé válhatott, s akiknek a „csavargás” a nemzetközi elismerés állomásait jelenthette.

Azok a távoli, s talán soha meg nem fejthető, régmúlt kódébe vesző gyökerek! Ott kereshető az európai ember számára szokatlan társadalmi képződmény, miként a világban szétszóródott cigány csoportok különféle, leggyakrabban úzótt foglalkozásaik szerint különülnek el egymástól. Ha az indiai kasztrendszerre gondolunk összehasonlításképp, lehet, hogy nem járunk messze az igazságtól. A családhoz, nemzetséghez való tartozás: „Ki fia vagy, mely foglalkozást úzódsz?” – még ma is fontos ismerkedési kérdés két, egymást eddig nem ismerő cigány ember találkozásakor, s az indiai őshaza képe pedig több mint legenda, a cigányság többségének: valós történelem.

A cigány ember jó kézügyessége, fürgesége, kiváló ritmusérzéke, zenei adottságai s a művészetekhez való érzékeny vonzódása miatt szívesen vállalt olyan munkát, amelyben e képességeit kamatoztathatta. A választott szakma így megalapozta egy család jelenét, jövőjét, s generációkon keresztül meghatározta helyét a társadalmi ranglistán. A muzsikos cigány a régi időkben – éppúgy, mint ma – a cigányság krémjének számított.

Kiváltságos uralkodók, arisztokraták, majd gazdag polgárok mulattatója, szórakoztatója. Az életet oly könnyűnek tartó cigány – noha az néha elviselhetetlenül nehéz – jókedvű. A tánc, vidám zene véréből csorduló öröm, amely – ki tudja, tán a túlélés öntudatlan magával hurcolt eszköze.

*„Nincs országunk, sem hazánk,
csak jókedvünk, zongoránk...”*

A vidgató roma zenész általában a „romungrók” (magyar romák) – a legrégebbi Magyarországon élő roma csoport – tagjai közül kerül ki, akiknek magyar honban történő jelenlétéről már a 15. századtól tudósítanak a korabeli krónikások. Életkörülményei (a pénzes rétegek közelében magasabb életszínvonalat érhettek el), a tanulás és az utazás lehetősége számukra elérhetőbbnek tűnt, mint a többi romának. Minden bizonnyal a kis falvak kocsmáiban játszó cigány muzsikosok, akik nappal kézművesként, vásárosként vagy más munkát végzőként dolgoztak, s csak esténcént vették elő hangszerüket, ők is az átlagosnál jobb módon élhettek.

Muzsikos cigánynak lenni – rang, dicsőség. A gyermek a zenébe születik, piciny korában hangszert kap, s ha elég ügyes, tizenévesen beállhat a zenekarba, a felnőttek közé.

Rácز Aladár életének kezdeti szakasza is e szabvány szerint alakult.

Zenészcsalád gyermekeként született, harmadikként a tizennegyből. A Jászapátiban élő család feje, a brácsás apa, fiának 3 és fél éves korában kis cimbalmot készített, hiszen arra a kérdésre, hogy milyen hangszeren játszana szívesen, a kisfiú az asztalon fekvő ócska cimbalomra mutatott. Az apa ekkor kezdte a fiút taníttatni, nótákat mutogatva neki, amelyeket ő hallás után igyekezett utánozni.

A cimbalom valószínűleg a legrégebbi hangszerek egyike. Ókori, egyiptomi, mezopotámiai s görög-római krónikákban hallhatunk róla, éppúgy, mint ősi s közeli rokonáról, a citeráról. Bar-Bahul 963-as szír iratában a citera 10 húros, trapéz alakú hangszer, Perzsiában már 18 húros, s „szantár” névre hallgat; Tibetben, Kínában ugyanez az instrumentum a „kín” nevet viseli. A citeraféléket, éppúgy, mint a cimbalmot, pengették, vagy valamilyen verő alkalmatossággal verték.

Az európai pszalterium 10-12, fanyergén húzódó húrral felszerelt 15-20 cm vastag hangszertest, amelyet fauerővel szólaltattak meg. E hangszer kerülhetett Magyarországra a XIV-XV. században Cythara néven, minden bizonnyal cigány zenészek közvetítésével, s hamarosan fel is válthatta az eddig egyeduralgoló lantot és kobozt. A cimbalom nevéből és alapvető technikai sajátosságaiból egyértelmű az a következtetés is, amely szerint a későbbi legismertebb világi billentyűs hangszer, a csembaló kialakulása is szoros összefüggésbe hozható a cimbalommal.

A Rác család asztalán fekvő cimbalom akkoriban magyar nemzeti hangszernek számított. Ekkor még leggyakrabban vállon átvetve, csípőn megtámasztva játszottak rajta, vagy alacsony asztalra helyezték. Igaz, Schunda V. József, magyarországi hangszerkészítő mester már lábbal és pedállal is ellátta hangszereit, de valószínűleg a gyermek cimbalmos még nem ilyen cimbalommal találkozhatott tanulása kezdetén. 8-9 éves korára már felnőttek között zenélhetett, először apja zenekarában, majd a hírneves „Rác Laci-féle” bandában. 16 évesen már valamennyi nótát ismerte, kívülről játszotta, a cigány muzsikusok szokása szerint. A fiú rendkívüli hallása, virtuozitása, remek szólista adottságai aztán sikert sikerre hoztak, s nemsokára Pesten, az Emke kávéházban játszhatott.

„Az volt akkor számomra a világ közepe. Nekem nagyon tetszettek itt a fényes lámpák. Valami szénféle égett bennük. Én petróleumlámpás kis házba születtem, így hát persze meg voltam illetődve a fénytől, a ragyogástól” – nyilatkozta egyik 50 évvel későbbi interjújában.

Bizony, a pesti Emke kávéház a 20. század elején az egyik legfényesebb álma lehetett a cigány zenészeknek. Olyan álmom ez, ahonnan nem is vágyódhatna tovább az ember. De Rác Aladár még több várt. A „szerencse jött” is, még hozzá egy jó fülű impresszárió képében, aki a szinte még gyermek virtuózt külföldre szerződtette. Így jutott el aztán Párizsba, ahonnan az ottani cigányzenekarral utazgatott szerte Franciaországban, de bejárta Spanyolországot s Egyiptomot is. Egyik ilyen turnéja során hallhatta őt muzsikálni a tekintélyes francia zeneszerző, Saint-Saens, s el is nevezte Rác Aladárt a „cimbalom Liszt Ferencének”.

*„vállald bátran, hogy ki vagy,
így lehetsz csak büszke önmagad,
a világot, ha járod...”*

Igen, Rác Aladárnak a világjárás – életforma, lételem lett. Az I. világháború idején Svájcban élt és zenélt magyar, majd francia cigányzenekarokban. Itt történt, hogy újabb neves muzsikusokkal ismerkedett meg, még hozzá olyanokkal, akik pályája további alakulásában jelentős szerepet játszottak. Egy alkalommal, amikor a genfi Maxim bárban szerepelt, Ernest Ansermet – az akkor már világszerte ismert karmester – magával vitte a fiatal Igor Sztravinszkijt, hogy meghallgattassa vele Rác Aladár játékát. Ezt a különös találkozást Rác Aladár így mesélte el: „magához intett Ansermet, és kérdezte: játszhatnék-e egy szólót cimbalomra? Mondom: ez szinte lehetetlen, olyan nagy a lárma. Ansermet az igazgató segítségével csendet teremtett. Én meg elkezdtem játszani egy szerb kólót. A cimbalom előtt ugrált egy fiatalember, Ansermet társa. Monoklit viselt, piros nyakkendőt, zöld mellényt, és igen szűk ruhában feszengett. Sztravinszkij volt. Azzal birkózott, hogy szűk kabátjából kihúzza a mandzsettát, és jegyzetét írjon rá. Én, mint afféle öntelt legény, tetőtől talpig lekicsinylően végigmértem, és azt gondoltam magamban: amit én játszom, azt ugyan nem fogod leírni! Csakugyan: rövidesen abbahagyta a jegyzetét.”

A Maxim-béli esetből életre szóló barátság és munkakapcsolat jött létre a század legmeghatározóbb, legeredetibb s Bartók mellett legjelentősebb zeneszerzőjével: Sztravinszkijjal. Együttműködésük első gyümölcse Sztravinszkij

Renard című kamaradarabja, amelyben a szerző az orosz „guzla”, vagyis egy balalajkaféle hangszer utánzására alkalmazta először a cimbalmot. A mű írása közben Sztravinszkij folyamatosan konzultált Rác Aladárral, gyakran képeslapok hátoldalán küldve neki a legújabb cimbalomra készült sorokat, várva a játékos lejátszhatóságra vonatkozó jóváhagyását. A nagy komponista még egy cimbalmot is vásárolt magának Rác Aladár segítségével, sőt, kicsit játszani is tanult rajta tőle, annyira elbűvölte a hangszer hangszíne, technikája, különleges effektusai. Ettől a korszakos jelentőségű műtől kezdve a zeneszerzők tömegesen láttak neki a cimbalom szóló-, kamarazenei és zenekari hangszerként való szerepeltetésének. Valóságos „cimbalom-reneszánsz” alakult ki, amely aztán a 70–80-as években tetőzött, főleg Magyarországon; nemigen számíthatott magyar zeneszerzőnek az, aki nem jegyzett legalább egy cimbalomművet.

Talán e híres találkozások a komolyzene nagyjaival, vagy a benne feltörni vágyó akarat – végül arra ösztönözték Rác Aladárt, hogy egyre inkább a komolyzene felé forduljon.

Tanult. Autodidaktaként – francia nyelvet, zeneelméletet, zenetörténetet, szociológiát.

Régi szerzők műveit tanulmányozta, átiratok készítésével próbálkozott. Fejlesztette, alakította hangszerét. Neki köszönhető, hogy a cimbalom a cigányzenekarok hangszeréből komolyzenei hangversenyek szólóhangszerévé vált. Szólóestjein Couperin, Bach, Scarlatti műveit játszotta saját átirataiban.

*„Isten, könyörülj meg nekünk,
ne szenvedjen tovább népünk.
Megátkoztál, meg is vertél,
örök csavargóvá tettél.”*

Rác Aladár is „örök csavargó” volt. 1927-től visszatért Franciaországba, ahol feleségével, a francia Yvonne Barblan zongoraművésszel közösen léptek fel, de honvágya erősebbnek bizonyult sikereinél is: 1935-ben hazajött Magyarországra. 1937-ben a Nemzeti Zenedében tanított, s 1938-tól haláláig a budapesti Zeneművészeti Főiskola tanáráként működött. Számítalan újításával, útkeresésével értetlenségre talált, ezért majdnem feladta tanári állását is.

Bartók Bélával és annak feleségével, Pásztory Dittával való barátsága segítette át művészi válságán, ugyanis ők támogatták elképzeléseit.

Hogy mennyire maradt hű a cigánysághoz, erre nehéz válaszolni. Biztosan többen felróják neki, hogy Cziffra Györgyhoz hasonlóan elfordult a tradicionális cigány muzsikától, s klasszikus zenész lett. Érdemei azonban vitathatatlanok.

Az élete utolsó éveit súlyos betegségben töltő művész tanítványait farkasréti házában fogadta, s hangversenyait is innen közvetítette a rádió. Rajongói is itt látogathatták meg, közöttük olyan személyiség is, mint Yehudi Menuhin. Az érdemes, kiváló művész és Kossuth-díjjal kitüntetett Rác Aladár 1958-ban hunyt el.

Elek Szilvia

Az eredeti roma dalszövegidézetekért köszönettel tartozom roma muzsikusként tanítványomnak, Baranyi Zoltánnak.